

Dikt och vetande i historieskrivningen*

I

Det råder här i landet en anmärkningsvärd brist på debatt om historieforskningens målsättning, om man nu bortser från festtal och anslagsäskanden, dvs. tillfällen då man inte räknar med att bli tagen på allvar men inte heller riskerar att bli motsagd. Det är en ödesdiger tystnad av två skäl. Historisk forskning är ju inte en verksamhet vars nytta omedelbart inses av andra än dem som har sitt levebröd av saken. Men kanske ännu allvarligare är de konsekvenser detta får för historikernas eget arbete. Det finns såvitt jag förstår två huvudmotiv för historisk forskning. Det ena tar sikte på kulturproduktion,¹ det andra innebär att historia skänker en kunskap som vi har användning av på

---

* Synpunkterna i denna uppsats framställs självfallet inte för första gången; de har en hundraårig tradition bakom sig, vilket jag dock inte ämnar återropa som ett stöd. I åtskilliga fall är det fråga om sådant som i den vetenskapsteoretiska litteraturen är allmångods (men som inte desto mindre ofta förbises av praktiskt arbetande historiker). Det har därför visat sig svårt att i notapparatens i någon större utsträckning markera överensstämmelse med tidigare författare. Det bör observeras att filosofer ofta inskränker sig till att analysera hur historikerna arbetar och avstår från att föreskriva det ena eller andra tillvägagångssättet (P. GARDINER, *The nature of historical explanation* (1952), 24. O. DAHL, *Om årsaksproblemer i historisk forskning* (1956), 10). Initiativet till förändringar med anledning av analysen ligger alltså helt i historikernas egna händer.

Nämnas bör, att docent Erik Götlind bistått författaren med värdefull kritik.

¹ Statens humanistiska forskningsråd i skrivelse till Statens forskningsberedning 10/10 1963. *Social science research council. Bulletin* 54. *Theory and practice in historical study* (1946) 134: »The historian is one of the guardians of the cultural heritage of mankind.»

ett mera krasst sätt, en kunskap som direkt påverkar vårt val av handlingsalternativ.² När historiker inte radikalt bestämmer sig för ett val mellan de två alternativa målsättningarna blir det som skrivs otillfredsställande vilken målsättning det än bedömas efter. Det är dystert att se en musa sitta mellan stolarna.

2

Strängt taget finns det kanske inte två utan tre principiellt olika sätt att motivera forskning och undervisning i historia. Det tredje motivet uppfattas nog i allmänhet inte som ensamt tillräckligt, det får utgöra ett supplement till endera av de båda andra, och därför skall det här inte ägnas någon längre uppmärksamhet.

»Historien visar att ett folk vars moral sjunkit lågt ofta gått under som nation och blivit ett lättfångat byte för främmande erövrare.»¹ Detta årsfärska citat ter sig en smula löjligt och egentligen alldeles oskyldigt, men är ett exempel på de långtifrån ovanliga fallen av historisk argumentering i samhällsdebatten. Branschen innehåller långt allvarligare saker. Den systematiska historieförfalskning som totalitära regimer använder sig av är alltför väl känd för att behöva exemplifieras. Alla lär vara ense om den viktiga roll som undervisning i historia har på den punkten. Historikerns uppgift blir paradoxalt nog antihistorisk, han får slå vakt om att historien inte börjar utnyttjas, för relativt oskyldiga syften som att visa nyttan av ett dygdigt liv eller för ödesdigra syften som att predika den germanska rasens överlägsenhet.

Detta sker i första hand genom att möta den förfalskade historiebilden med ett motgift av korrekta data. Men de verkligt

---

² Social science research council. Bulletin 64. The social sciences in historical study (1954), 2.

¹ DN, 22/4 1965.

farliga lögnerna gäller inte enstaka data utan utgör svepande generaliseringar. Att romarriket föll offer för folkvandringarna är ju oomtvistligt och att det präglades av – efter vår standard – fria seder behöver heller inte bestridas. Det är försöket att fastställa ett orsakssamband mellan sedeslöshet och invaderande germaner som är alldeles misslyckat. Det är inte de lögnaktiga data som gör den historiskt arbetande propagandan farlig utan de falska slutsatserna utifrån data, de falska analogierna. Och när man har gjort det konstaterandet ställer man sig plötsligt frågan om historikerna är så väl rustade att ta hand om renhållningsuppgiften som de själva och allmänheten i stor enighet tycks mena.

Den kritiska metod som historikerna är stolta över gäller fastställandet av vissa typer av elementära data.² Redan här ligger det åtskilliga försummade teoretiska svårigheter. Vad är innebörden av och hur pass väl belagt är det psykologiska antagande som ligger bakom tendenskritik? Hur mycket av det tänkbara felområdet täcks av den kritiska procedur en källa underkastas? När man bygger upp en framställning på data hämtade ur två oberoende berättande källor som frikännts i den källkritiska rannsakingen, hur stor är då sannolikheten? Redan på detta område är det tid för ett vetenskapsteoretiskt uppvaknande.

På nästa stadium av den historievetenskapliga verksamheten, hopfogandet av data i strukturer av olika slag, t.ex. orsakssamband, spelar man såvitt jag har kunnat förstå helt utan regler. Det är kanske möjligt att hävda den historiska bildningens vikt genom att hänvisa till tolerans och relativism som tänkbara följder av det historiska studiet, ett led i kulturproduktionstanken

² GARDINERS (The nature, 70 ff) välmotiverade kritik av Taines maxim »Après la collection des faits, la recherche des causes» hindrar inte att det är praktiskt att diskutera datainsamlandet och förklaringen som två skilda moment. Olikartade teoretiska problem förknippas med de två momenten i verksamheten (GARDINER, 79). En del av de problem som Gardiner berör i det aktuella avsnittet tycks försvinna om begreppet »fakta» ersätts med begreppet »data».

alltså. Men den som har tänkt sig att historieämnets förtjänst härvidlag ligger i den metodiska attityden, har anledning att ta sin ståndpunkt under omprövning. Gentemot de verkligen storstilade lögnerna, de som ägnar sig åt annat än att manipulera enstaka data, lär historisk forskning stå mera hjälplös än vad man i allmänhet vill erkänna.

3

När man talar om historiens förmåga att skänka människan ett tidsperspektiv på tillvaron¹ eller att lämna ett bidrag till vår livs-åskådning² är det kulturproduktionstanken som återkommer i en mera högstämmd form.

Men det är nog inte vanligt att historiker känner sig nöjda vid tanken på att detta skulle vara hela sanningen med deras verksamhet. Attityden avslöjas genom det sätt på vilket många journalistiskt verksamma historiker behandlar populärvetenskapliga framställningar. Det är vanligt att man ägnar stor uppmärksamhet åt och visar stor tolerans mot produkter som är avsedda för en historieintresserad allmänhet men som inte håller den standard man själv tillämpar vid redovisningen av sina forskningsresultat.³ Tydligen har de stränga vetenskapliga kraven vid fastställandet av historiska data ett syfte som ligger vid sidan av den kulturproduktiva uppgiften. Avhandlingar i historia ser inte heller i regel ut som en vara, färdig att konsumeras av kulturellt intresserade människor. Resultaten är inbakade i en svårtillgänglig teknisk apparat och presenteras som om deras funktion vore att söka i ett helt annat sammanhang än läsarens upplevelse.

Om man frågar en historiker på vilket sätt historisk forsk-

¹ S. CARLSSON i Historielärarnas förenings årsskrift 1961-62, 68.

² S. O. PALME i ST 25/7 1962. E. LÖNNROTH i Vetenskapen i framtidens samhälle (1963) 63 f.

³ Se t.ex. ett meningsutbyte i ST den 26/9 1962 rörande L. Kihlbergs Karl Staaff-bok.

ning är nyttig i den mera krassa meningen, lär han emellertid retirera till den »kulturproduktiva» argumentationslinjen. Svårigheterna på den andra linjen är nämligen stora.

Resonemanget kan lyda så här. Det är naturligtvis så att alla erfarenheter påverkar vårt handlande. Det är självklart att de som kände till förhållandena efter freden 1918 var benägna att sluta en helt annan fred 1945. Innebörden av att vi drar lärdomar ur historien på det sättet är den, att vi förutsätter uppprepning: vad som hände efter 1918 kan hända igen om vi inte passar oss. Men historien upprepar sig ju aldrig. Det är lätt att räkna upp mängder av omständigheter som avgörande skilde situationen 1918 från den 1945 och som 1945 omöjliggjorde en förutsägelse på basis av vad som hände efter 1918. Det är sant att vi ständigt, både i vardagslivet och på ett komplicerat politiskt plan, i valet mellan olika handlingsalternativ har ett behov av att utnyttja också erfarenheter som vi inte har kunnat systematisera. Men det är en verksamhet som den historiska vetenskapen varken kan eller får delta i. Historikerns uppgift är att fastställa vad som har hänt, ingenting annat eller mera.

Att dra fram nya fakta av typen »hälften av riddarhuset vid 1823 års riksdag bestod av jordägare och ämbetsmän med indelt lön» eller »de idéer som Carl Henrik Anckarsvärd presenterade i Politisk trosbekännelse spåras hos honom redan 1823» och att placera dem på en solid grund ter sig som det huvudsakliga. Men vilka fakta? Historikern har ju myriader av fakta att välja mellan (Carl Henrik Anckarsvärd's mor hette Eva Carolina von Segebaden och chefen för Upplands regemente hade ett boställe innehållande tolv rum i huvudbyggnaden osv.). Det är tydligt att det finns någon outtalad konvention för urvalet.

Det ligger nära till hands att föreställa sig utvecklingen som långa kedjor av händelser och historikerns uppgift skulle vara att ständigt bidra med nya länkar. Han bör söka efter de viktigaste länkarna, men allt hör dit och även den som släpat ihop en hög av fakta utan varje system tolereras om han också inte

precis högaktas. Målet är den stora syntesen, att kunna beskriva det förflutna i några lätthanterliga volymer. Och de bör i princip ta hänsyn till alla sidor av mänsklighetens färd genom seklerna,³ inte bara till de olika faserna i diskussionen om en representationsreform, utan också till statarsystemets utveckling, den skönlitterära realismens framväxt och Oscar I:s inlägg om fångvårdsfrågan. Det är händelsernas plats i sammanhanget av orsakskedjor som blir avgörande för urvalet och för värderingen av olika forskningsprestationer. Målet för varje forskare är att presentera så *många* faktorer, eller helst några få, så *viktiga* faktorer, att han har bidragit med en stor bit i händelsekedjorna.

Många historiker kanske inte vill gå med på att de söker fastställa orsaker, och själva termen »orsak» har man väl också en viss respekt för. Det förekommer också avhandlingar, i vilka inte bara termen »orsak» saknas, utan som t.o.m. klarar sig utan föreställningar om orsakssamband. Det är då frågan om en typ av sammanhangsanalys,⁴ vars teoretiska problem något skall uppmärksammas mot slutet av denna uppsats. Men att all historieskrivning som är avsedd att falla inom ramen för det syntetiska återberättandet av det förflutna, präglas av tanken på orsakssamband, det kan man snabbt förvissa sig om. Tag en översiktlig historisk framställning vilken som helst.

»Sveriges nuvarande politiska struktur har vuxit fram under en lång, i stort sett obruten författningshistorisk utveckling. Rent politiska och konstitutionella erfarenheter har varit viktiga drivkrafter i denna utveckling. Men såväl författningen som den politiska strukturen överhuvudtaget återspeglar även landets ekonomiska och sociala förutsättningar. Ståndsriksdagens utformning vid medeltidens slut och den nya tidens början betingades i väsentlig mån av allmogens fria ställning. Adelns förhärskande inflytande under stormaktstidens tidigare skeden be-

³ H. PIRENNE, What are historians trying to do? (i S. A. Rice (ed.) *Methods in social science* (1931), 435 f).

⁴ »Functional explanation» – GARDNER, *The nature*, 3. DAHL 89. Nedan 215 f.

rodde bl.a. på dess under de långvariga krigen förvärvade starka ekonomiska dominans. Ståndsriksdagens upplösning var en följd av ståndssamhällets upplösning och den fortskridande omdaning av landets sociala och ekonomiska uppbyggnad.»⁵

Jag skulle tro att det citerade stycket fungerar ganska väl som exempel på den ram som historiker i allmänhet tänker sig för sin forskning. Varje mening i stycket innehåller ett eller flera påståenden om orsakssamband.

4

Historiker lägger ned stor möda på att få fram korrekta elementära data. Och det är troligt att många lever i förhoppningen att nästa stadium i verksamheten, sammanfogandet av data i »förklaringar», står på samma metodiska nivå. Några lär emellertid, i medvetandet om de teoretiska svårigheterna, radikalt välja en annan väg.

Historisk forskning präglades länge av en idealistisk eller rationalistisk kunskapsteori. Poängen med detta var att den kunskap man nådde fram till genom studium av historien kunde arrangeras så att den stödde, eller i varje fall inte hindrade, religiös och annan samhällsbevarande spekulatión. Disciplinen historia kunde tack vare detta fylla den etiskt-pedagogiska uppgift som åvilade den. Men för ett halvt sekel sedan var denna syn redan stadd på snabb reträtt. Ingen svensk historiker skulle idag presentera som historiska data annat än sådant som han finner vara erfarenhetsmässigt givet.

När det gäller tolkningen av fakta, den syntetiska historieskrivningen, tycks det emellertid som om reminiscenser av den äldre historiesynen hänger med. Denna syn har fått ett uttryck i frasen »dikt över fakta».¹ Frasen måste innebära tanken, att

⁵ N. ANDRÉN, Svensk statskunskap (1965), 29.

¹ Se t.ex. E. LÖNNROTH, Modern historievetsenskap (i ASPELIN, Vetenskap av i dag 1940, 187 f). Jfr Erik Arup, som präglat uttrycket »digte over Kendsgeringerne», men använt uttrycket i delvis annan betydelse än det senare ofta fått. För Arup betydde »digte» i detta sammanhang bl.a. att självständigt, utan på-

vår förmåga att på vetenskaplig väg nå en syntetisk kunskap om den historiska verkligheten är otillräcklig och måste suppleras med någonting som har sin grund i känslan hos den som återupplever det förflutna.

Men varför i så fall låta dikten bindas av fakta? Ger oss inte en diktare som Thomas Mann en långt finare upplevelse av tidsperspektiv än historikern med dennes pedantiska intresse för den korrekta detaljen? Det är inte ovanligt att historiskt intresserade lekmän är irriterade över den källkritiska skepticis- mens härjningar. Men det är å andra sidan klart att en människa som är nyfiken över det som en gång var, inte vill matas med rena fantasiprodukter. Den avgörande skillnaden mellan de båda litteraturarterna historia och skönlitteratur blir den, att man av historikerna fordrar ett klart angivande av var fakta slutar och dikten tar vid, som man av kompositionsmässiga skäl vill befria den skönlitteräre författaren ifrån. Och det är kanske en skillnad som är viktig för läsoplevelsen.

Det skulle alltså förhålla sig så, att den litterära historieskrivningen och den icke-litterära har det första stadiet gemensamt. Det är sedan som vägarna skiljs. En sak ter sig alldeles ofrånkomlig: att vägskälet klart markeras. På den ena vägen gäller den trafikregeln, att endast det erfarenhetsmässigt påvisbara får förekomma.

5

Fackfilosoferna har ägnat stort intresse åt att analysera vad historiska förklaringar innebär. Det kanske mest kända bidraget till denna diskussion är Carl G. Hempels.¹

Det finns säger Hempel inga speciellt historiska förklaringar till skillnad från förklaringar inom andra vetenskaper. En god förklaring innebär att resultatet kan deduceras från förutsätt-

verkan av de i de berättande källorna etablerade kombinationerna rekonstruera på grundval av »Kendsgerningerne».

¹ C. G. HEMPEL, *The function of general laws in history* (i P. GARDINER, *Theories of history* (1959), 344 ff).

ningarna, och att förutsättningarna kan deduceras från resultatet. Det är alltså i princip ingen skillnad mellan en förklaring och en förutsägelse; skillnaden ligger i att i det ena fallet är resultatet känt men inte förutsättningarna, i det andra förutsättningarna men inte resultatet.

Om man vill förklara en händelse e (t.ex. att kylaren på en bil frusit sönder) så sker det genom att hänvisa till omständigheterna c_1 (t.ex. att bilen stod ute under natten) c_2 (att lufttemperaturen var -10°), c_3 (att kylaren var fylld med vatten) och så vidare. Om man i förväg hade kunnat förutse alla omständigheterna $c_1 c_2 c_3 \dots$ så hade man också i förväg kunnat veta att kylaren skulle frysa sönder. Det vill säga vi kan både förklara e (att just min kylare frös sönder) och förutsäga E (att vilken kylare som helst av samma typ skulle ha frusit sönder). Vad som möjliggör detta är en erfarenhetsmässigt fastställd lag som förbinder omständigheterna $C_1 C_2 \dots$ med E ; vi har många gånger kunnat konstatera att om de och de omständigheterna är förhanden så fryser kylaren sönder.

Att en lag eller en uppsättning av lagar är nödvändig för förutsägelsen är uppenbart. Förutsägelsen innebär ju, att vi räknar med att någonting skall hända, därför att vi har sett att det regelmässigt händer under de givna omständigheterna. Det är inte lika uppenbart att en eller flera lagar är nödvändiga också för att förklara vad som redan har hänt. Men vad beror det egentligen på att vi väljer ut just de förhållandena att temperaturen var -10° och att kylaren var fylld med vatten för att förklara att den frös sönder? Det var ju en ofantlig mängd andra omständigheter som var för handen när den beklagliga händelsen inträffade: månen var i nedan, ägaren hade parkerat bilen på höger sida, dagens namn var Tiburtius. Skälet till att vi väljer vissa bestämda omständigheter för förklaringen är erfarenheten att E regelmässigt följer på $C_1 C_2 \dots$

Förklaringen av den sönderfrusna kylaren innehåller nu vissa ofullständigheter. Jag vet kanske inte den exakta lufttempera-

turen för hela natten och jag känner inte till exakt hur lång tid det tar för det på kvällen 80°-iga vattnet i en kylare att frysa. Men i princip finns det ingenting som hade hindrat en expert från att hålla alla relevanta omständigheter under observation (lufttemperatur, lufttryck etc.) och att skaffa sig tillgång till alla de fysikaliska lagar som opererade i fallet (om vattnets utvidgning vid frysning, om järns hållfasthet etc.) och så med stor precision förklara vad som hände, att exakt ange betingelserna: att bilen visserligen inte stod ute mer än så och så lång tid men att lufttemperaturen var så och så låg, eller att lufttemperaturen inte sjönk under den eller den nivån men att bilen stod ute under så och så lång tid, varefter frysningen inträffade. Min egen ofullständiga förklaring kallar Hempel en »explanation sketch». Den kan i princip, fast inte alltid i praktiken, kompletteras till en fullständig och exakt förklaring.

6

Hur ter sig historievetenskapliga förklaringar om de bedöms utifrån Hempels schema? En demonstration av den typ som förestår innebär att mängder av nyanser och reservationer måste skalas bort på ett sätt som kan te sig som en orättvisa mot vederbörande forskare och jag har därför velat undvika att ta ett exempel ur litteraturen. Det exempel jag valt kanske också kan kritiseras som inte särskilt typiskt för moderna historikers intresseinriktning. Många – men långt ifrån alla – saknar intresse för sådana problemställningar där det gäller att utreda enstaka individers motiv. Men exemplet har den fördelen att det rör sig om relativt väl avgränsade enheter. Situationen är snarast ändå besvärligare vid vissa typer av förklaringar som inte rör enstaka individers motiv.

Följande påstående får tjäna som exempel: »Carl Henrik Anckarswärds angrepp på regeringen vid 1823 års riksdag orsakades av hans personliga misslyckande i relationerna till kungen.»

Det bör påpekas att det inte spelar någon roll om sambandet uttrycks på detta ohöljda sätt eller om det bäddas in i en berättande framställning. Anckarsvärds oppositionella verksamhet vid riksdagarna har en rimlig plats i »händelsekedjan», liberalismens framväxt i Sverige, representationsreformens förhistoria etc. Disciplinbrottet 1813 däremot (början till fiendskapen mellan Anckarsvärd och kungen) saknar plats i en historievetenskaplig framställning försåvitt det inte står i samband med Anckarsvärds politiska verksamhet; om disciplinbrottet tas med i skildringen så innebär det ett ställningstagande till förmån för ett orsakssamband.

Det finns naturligtvis mängder av nödvändiga betingelser för Anckarsvärds oppositionella verksamhet vid 1823 års riksdag som skulle kunna anföras. Följande påstående är alldeles oomtvistligt: »Förutsättningen för Anckarsvärds angrepp på regeringen vid 1823 års riksdag var att han hade rest från sin gård i Närke till Stockholm.» Skälet till att historiker inte ägnar sig åt att räkna upp sådana nödvändiga betingelser för historiska händelser är uppenbart, dels skulle uppräknningen bli utan slut, dels ter sig sådana omständigheter, där det från början är klart att det saknas alternativ, som alltför triviala för att vara värda att nämnas.¹ Det första påståendet om orsaken till Anckarsvärds opposition lär såtillvida vara typiskt för vad historiker ägnar sig åt som det finns en rad alternativa påståenden t.ex.: »Anckarsvärds angrepp på regeringen vid 1823 års riksdag hade sin grund i studier i den franske liberale teoretikern Benjamin Constants skrifter.» Det förefaller som om historiker söker upp sådana situationer, där förklaringen innebär att man gör ett urval av flera från början tänkbara förklaringar.

En fullständig förklaring enligt Hempels modell innefattar

---

¹ Det ser ut som om detta är en ofrånkomlig egenskap hos en förklaring av vilken typ som helst – den frågan kan dock utan olägenhet lämnas öppen. Det bör observeras att det är en helt annan sak, att en lyckad förklaring, *efter* det att förklaringen förts hem, ter sig alldeles alternativlös.

både tillräckliga och nödvändiga betingelser. När de förra är kända har jag möjlighet att förutsäga; vid ett tillbakalut från en företeelse till dess betingelser når jag bara de senare.² Ett uttalande om sambandet mellan Anckarswärds opposition och relationerna till Karl XIV Johan utgör ett utpekande av en nödvändig betingelse.³ Och det innebär att närvaron av sådana omständigheter som Anckarswärds studier av Constant bedömts vara likgiltiga för resultatet. Naturligtvis kunde den förklaring man kom fram till ha inneburit att båda dessa omständigheter utpekades som nödvändiga betingelser, men även i det fallet innebär förklaringen ett uteslutande av andra alternativ. Problemet är hur detta uteslutande skall gå till?

7

Enligt Hempels modell skulle en eller flera lagar ingå i förklaringen. Historiker hänvisar inte ofta till sådana. Det kan bero på att man anser dem vara underförstådda. Men det finns en annan tanke som kan präglade diskussioner av den typ som skisserades i exemplet ovan.

Diskussionen går till på det viset att man räknar upp alla omständigheter (t.ex. uttalanden och dispositioner av Anckarsvärd) som passar in i den tolkning som man har stannat för och som inte stämmer med den alternativa tolkning man vill avvisa. Målet är att utesluta alla möjliga orsaker utom en, och därmed skulle man ha undvikit den valsituation i vilken stödet av redan färdiga lagar ter sig nödvändigt. Men den ideala situationen att alla möjliga orsaker utom en kan elimineras är knappast ens teoretiskt tänkbar, eftersom tidsfaktorn inte håller sig oförändrad. Låt oss säga att Anckarswärds ovänskap med kungen varit för handen under mycket lång tid, utan att Anckar-

---

² W. B. GALLIE, *Explanations in history and the genetic sciences* (GARDINER, *Theories* 391 f, 398).

³ K. MARC-WOGAU, *On historical explanation* (*Theoria* 1962); se vidare nedan 201 f.

svärd uppträtt anmärkningsvärt på riksdagarna och att så en dag en ny omständighet, läsningen av Constant, tillkommer och följs av krav på statsrådets avgång, så är saken naturligtvis ändå inte klar. Fiendskapens längd kan, alldeles oberoende av det nypåkomna studiet av Constant, tänkas ha utlöst angreppet på regeringen.

Metoden leder alltså inte till att *en* av alla förhandenvarande omständigheter kan utpekas som orsak. Den leder kanske inte ens till att en av alla förhandenvarande omständigheter kan *uteslutas* som orsak. Förändra exemplet en smula. Låt oss säga att beslutet att opponera på 1823 års riksdag kan visas ha tillkommit långt innan Constants böcker kommit i Anckarswärds händer. Det gäller då att visa att angreppet på regeringen inte skulle ha inträffat om fiendskapen till kungen inte hade förelagat, dvs. att Constantstudierna inte skulle ha kunna ersätta den som en del av den tillräckliga betingelsen. Om den saken inte kan visas, så har man inte visat att fiendskapen utgör en nödvändig betingelse.

För ett bestämt antal betingelser av vilka en, vilken som helst, är nödvändig för en viss effekt, har man använt termen »essential causes».¹ Men den som vill kompromissa och säga att man i fiendskapen och Constantstudier upptäckt två »essential causes» till oppositionen, dvs. angreppet på regeringen skulle inte ha inträffat om inte endera av dessa två betingelser förelagat, får samma svårigheter visavis den tredje (t.ex. förhoppningar om en taburett) och den fjärde (t.ex. ekonomiska bekymmer på grund av jordbrukskrisen) etc. omständigheten som var förhanden 1823.

Konrad Marc-Wogau har i detta sammanhang använt termen »nödvändig betingelse post factum», vilken innebär att betingelsen »ante factum» teoretiskt inte med säkerhet var nödvändig men väl essentiell, dvs. om alla andra essentiella betingelser ute-

¹ C. FRANKEL, *Explanation and interpretation in history* (GARDINER, *Theories* 416).

bleve så skulle betingelsen i fråga avancera till värdigheten av »nödvändig». Om en företeelse varken bedöms vara nödvändig eller essentiell så ligger den utanför den tillräckliga betingelsen. Om man alltså inte kan åstadkomma det minimala att ange en betingelse som essentiell så har man inte åstadkommit någonting alls.

Uteslutningsmetodens dilemma är ingenting speciellt för just det anförda exemplet. Det är väl snarast så att sådana historiska företeelser som rör en enda människas ställningstagande är bland de minst komplicerade, jämför t.ex. representationsreformen eller folkrörelsernas framväxt.

I och för sig är det inte så svårt att nämna en mängd nödvändiga betingelser för *just exakt* det som hände när folkrörelserna tog form. Om inte pastorn NN varit verksam inom X-kyrkan i Y-köping 18-- skulle folkrörelsernas utveckling inte ha blivit exakt sådan som den blev (pastor NN, hur obetydlig han än var, är genom definitionen en faktor i den utveckling som skall förklaras). Men sådana bidrag till folkrörelsernas historia skulle betraktas som nonsens. Man vill bortse från den oändliga mängden av faktorer utan vilka folkrörelsernas utveckling *i stora drag* ändå skulle ha blivit vad den blev. Detta innebär att uteslutningsmetoden inte bara är så enkel som att se om faktorn »pastor NN» eller faktorn »x % av pastorerna i X-kyrkan kom från folkskolläraryhem» överhuvudtaget förelåg, utan det gäller också att avgöra om faktorerna ifråga hör till dem utan vilka utvecklingen skulle ha blivit väsentligt annorlunda. För att överhuvudtaget kunna skriva historia måste man abstrahera ett stort antal av verklighetens myller av detaljer, och ett av problemen med uteslutningsmetoden blir att avgöra om den omständighet man presenterar utgör en nödvändig betingelse för egenskaper hos den abstraktion (t.ex. abstraktionen »folkrörelsernas framväxt») som man arbetar med.

8

Metoden att binda samman Anckarsvärds angrepp på regeringen med antecedentia, ovänskapen med kungen eller Constantstudiet, skulle alltså enligt Hempels modell gå via en lag. Det är uppenbart att det inte existerar några psykologiska lagar av typen: »den som kommer på kant med makthavarna i ett land öppnar politisk opposition». Men det tycks vara rimligt att både fiendskapen och Constantstudiet under vissa förutsättningar kan leda till opposition. De enkla påståendena att fiendskapen eller Constantstudiet förorsakade Anckarsvärds angrepp kan därför te sig som förklaringskisser, och diskussionen om alternativen kan uppfattas gå ut på att komplettera skisserna just så mycket att det kan avgöras vilken som är den riktiga.

Kan de här aktuella förklaringskisserna kompletteras? Det är inte nödvändigt att följa alla stadierna av komplettering. Man övertygar sig lätt om att den fullständigt kompletterade förklaringen ser ut så här:

»Alla personer av C. H. Anckarsvärds psykiska status som befinner sig i ett land med de politiska förhållandena i Sverige vid början av 1800-talet och som blir ovän med kungen, öppnar politisk opposition.»

Kompletteringen har alltså lett oss tillbaka till den punkt där vi började. Ty antingen är påståendet fortfarande ett ogrundat påstående – diskussionen började ju med vår ovisshet på den punkten – eller också innebär det en person av »just exakt» av Anckarsvärds psykiska status dvs. med kunskapen om Constants idéer inbegripen, och då är ju problemet olöst.

9

Nu finns det egentligen två sätt att låta generella begrepp täcka en företeelse. För det första att låta företeelsen i dess helhet utgöra ett fall av det generella begreppet så som det har prövats i föregående avsnitt. Men det är också möjligt att betrakta före-

teelsen som en företeelse utan parallellfall, alltså som någonting som i hela sin aktuella uppenbarelse inte faller under något generellt begrepp, men som ändå går utmärkt att förklara efter Hempels förklaringsmodell. Förutsättningen är att den företeelse som skall förklaras har egenskaper som gör att den faller under minst två olika generella begrepp på vilka lagar är tillämpliga. Ta följande exempel.

Lag 1: Människor av en viss (Anckarsvärd's) personlighetstyp söker ett dramatiskt utlopp för sina konflikter med andra människor.

Lag 2: För personer uppfostrade i en viss (närmare bestämd) politisk tradition är politiskt agerande den naturligaste utåtriktade verksamhetsformen.

Avsikten med dessa skisserade, fiktiva psykologiska lagar är följande. Lag 1 som handlar om en generell företeelse av vilken Anckarsvärd är ett fall, räcker inte för att förklara oppositionen 1823: den hindrar inte att Anckarsvärd lika gärna kunde ha valt andra vägar att ge utlopp åt fiendskapen mot kungen (t.ex. mordplaner). Lag 2 räcker inte heller som förklaring: den innehåller ingenting om att formen för Anckarsvärd's utåtriktade verksamhet måste bli just oppositionens.

Först kombinationen av de båda lagarna kan förklara det.

Det är möjligt att en analys efter denna mer komplicerade linje skulle göra något mer rättvisa åt historiska förklaringar än resonemanget i avsnitt 8, som i det väsentliga har hämtats från en uppsats av Michael Scriven.¹ Men även bortsett från att de två fiktiva lagarna svårligen lär kunna ersättas med någonting bättre och ordet »viss» ersättas med exakta bestämningar, så är de svårigheter som uppmärksammats i avsnitten 6 och 7 fortfarande lika aktuella.

---

¹ M. SCRIVEN, *Truisms as grounds for historical explanations* (GARDINER, *Theories* 454 ff).

IO

Resonemanget i avsnitt 8 följde alltså nära Michael Scriven. Avsikten med dennes demonstration är att visa att Hempels krav på en god förklaring är ohållbart. Det finns menar Scriven förklaringar som i princip är omöjliga att komplettera. Följande exempel kom Scriven i tankarna när han arbetade på sin uppsats: om jag sträcker mig efter ett lexikon i bokhyllan och därvid råkar knuffa ned bläckhornet från bordet, har jag genast en användbar förklaring till hands, trots att jag inte är i stånd att komplettera den genom ett exakt angivande av bläckhornets läge, av kraften i och riktningen av min rörelse samt av de fysikaliska lagar som förknippar dessa omständigheter med resultatet. En sådan trivial förklaring är, menar Scriven, ingen meningslös förklaring. Vardagslivet är fullt av dem och de tjänar syftet att utgöra urvalsförklaringar:¹ det kan ju t.ex. ha varit en annan person i rummet som kunnat ställas till ansvar för en bläckfläckig matta, ifall förklaringen inte funnits till hands. »Lagarna» till sådana triviala men nyttiga förklaringar hämtas ur en pott av allmänna påståenden innehållande naturlagar, sannolikhetspåståenden, definitioner etc. som är allmän egendom.²

Hur är egentligen denna pott av allmänna påståenden beskaffad? Man kan till att börja med konstatera att den inte är lika för alla människor. Den innehåller utan tvivel, i varierande grad, påståenden som hämtats från den vetenskapliga erfarenheten. Den innehåller också korrekta generaliseringar av utomvetenskapliga erfarenheter. Det är ingenting mystiskt eller intuitivt med Scrivens förmåga att förklara bläckhornets fall, vi ägnar många år av vårt liv åt att lära oss effekten av oförsiktiga rörelser i närheten av ömtåliga saker placerade vid kanten av bord. Potten innehåller dessutom uppenbarligen många, också

---

¹ GARDINER, *Theories* 460 ff.

² GARDINER, *Theories* 464.

i varierande utsträckning, ogrundade påståenden av typen »smälänningar är snåla» »Gud hjälper» eller »motgångar leder till ett behov av självhävdelse». Det är tydligt att förklaringar hämtade ur denna brokiga pott måste bli olika för olika människor och att många av dem måste bli sådana att de lätt kan motbevisas genom en mera noggrann undersökning. Det är uppenbart att flertalet vetenskaper, naturvetenskaper och samhällsvetenskaper, inte arbetar med en så bristfällig pott av förklaringar. Man ställer där bestämda krav på förklaringspotten, den har kanske sina osäkra punkter, men man har osäkerheten under kontroll. Det är möjligt att vi i utom-vetenskapliga sammanhang är dömda att i all framtid i stor utsträckning arbeta med en skrivensk förklaringspott. Men det måste vara orimligt att godta denna Scrivens blandade pott i vetenskapliga sammanhang.

Det som historiker i all synnerhet hämtar ur Scrivens pott lär vara psykologiska förklaringar. Vad potten därvidlag har att bjuda är generaliseringar av våra egna upplevelser och i viss mån vad andra människor har berättat om sina upplevelser.³ Vad Scriven har presenterat är därför delvis en elegantare variant av den uppfattning som hävdar att historikern når sina slutsatser genom »Einfühlung» eller »re-enactment of past experiences». Ett påstående som bygger på »Einfühlung» kan man tro på eller inte tro på, men det kan inte vederläggas. Man har alltså med det lämnat vetenskapens område och befinner sig på diktens.

II

Det är nödvändigt att här genast understryka att kravet inte gäller att alla åberopade lagar skall vara absolut verifierade – det är strängt taget ett krav som aldrig kan uppfyllas. Även pro-

³ F. DOVRING, *History as a social science* (1960), 19, har påpekat att common sense troligen oftare leder till felaktiga slutsatser i historiska förklaringar än i det dagliga livet, eftersom våra common-sense-föreställningar grundas just på erfarenheterna i det dagliga livet, vars villkor kan väsentligt avvika från det historiska.

visoriska teorier, som ännu väntar på sin fulla verifikation, är användbara i vetenskaplig argumentation under förutsättning att osäkerhetsmomentet markeras. Det är en avgörande skillnad mellan att arbeta med sådana hypoteser som tills vidare får vänta på en fullständig verifikation och att använda sådana generaliseringar där kravet på verifikation i princip inte ställs.

Detta ger anledning att pröva ett förslag som vid första påseende ter sig teoretiskt tilltalande. Vid tolkningen av en människas motiv utifrån hennes göranden och låtanden resonerar historiker ofta som om de aktuella historiska personerna handlade helt rationellt. De olika bitarna i det psykologiska pusslet bör gå att passa in ett logiskt handlingsmönster. Alla är medvetna om att detta måste vara en fiktion. Men är inte en sådan fiktion tillåten i vetenskaplig teoribildning? Inom nationalekonomin har »homo economicus» spelat en stor roll, inom statskunskapen har det förekommit strävanden att ge liv åt »political man». Arbetar historikerna med en liknande fiktion – »homo historicus»?

Varken »homo historicus» eller »homo economicus» har erfarenhetsmässigt belagts, ingen av dem utgör någon generalisering på grundval av direkta erfarenhetsmässiga iakttagelser. Så långt är de båda fiktiva herrarna lika, men bara så långt. Homo economicus (innefattande bl.a. antagandet att en person av två likvärdiga varor i samma situation väljer den billigaste) utgör kärnan i ett system av teorier, som har verifierats genom en mängd av iakttagelser. Det innebär inte att det är särskilt vanligt att homo economicus förkroppsligas, absolut kall och absolut klok. Innebörden av teoriernas verifikation är den att summan av alla människors ekonomiska handlande jämnar ut sig på ett sådant sätt att resultatet blir sådant som det skulle ha blivit om alla personifierade homo economicus. Denne är en idealtyp.

Homo historicus är inte av den sorten. Det finns inga historiska teorier, i vilka homo historicus ingår och som genom iakt-

tagelser kunnat verifieras och därmed visat att homo historicus är en användbar idealtyp. Svårigheten i att konstruera en historisk modell ligger i den ofantligt mycket större komplikation en sådan modell skulle ha jämfört med den ekonomiska modellen, från vilken homo economicus hämtats. I den historiska modellen skulle den ekonomiska modellen införlivas, homo economicus är närmare besett bara en sida av homo historicus. Om man betänker att det inte är alldeles givet att den ekonomiska modellen går att använda på avlägsna tider, så är en, och en av de obetydligaste, av svårigheterna med en historisk modell uppmärksammade.

Talet om modell kan kanske tyckas komplicera det hela i onödan. För är inte homo historicus helt enkelt en omskrivning av ett antagande om människans oföränderliga egoism,¹ kombinerat med ett antagande om rationellt handlande på den grundvalen? Men vad har varit gynnsammast för människan? Rikligt med ägodelar i detta livet eller en säkrad framtid i nästa? En måttlig tillfredsställelse just nu njuten i enrum eller en mera avlägsen, större tillfredsställelse för hela den grupp jag tillhör? – Det är sådant som modellen skulle bringa reda i.

Den fundamentala skillnaden mellan homo historicus och homo economicus är den, att homo economicus är integrerad i en teori. Han håller sig vid liv så länge den teorin motstår försök till falsifiering. Homo historicus däremot dyker upp som ett fristående antagande vid försök att förklara en individuell företeelse, och kan i den skepnaden inte verifieras eller falsifieras. Antagandet kan inte gärna bekräftas genom ett resonemang, för vilket det utgör en nödvändig förutsättning.

12

Vad som ovan sagts gäller naturligtvis inte bara individualpsykologiska generaliseringar. Läget är om möjligt ännu mera ohållbart på det socialpsykologiska fältet.

¹ PIRENNE i RICE, *Methods*, 442.

»This class (the commercial and industrial middle class) everywhere (in Europe) formed the spearhead of liberal reform in the nineteenth century . . .» (G. H. Sabine).¹

Detta påstående lider av alla de svagheter som vidlåtit påståendena om orsaken till Anckarswärds opposition plus ytterligare en, nämligen avsaknaden av definitioner av »medelklass» och »liberalism». Det finns en eller flera olika pseudo-definitioner av termerna i Scrivens pott annars skulle de rimligtvis vara oanvändbara. Men Sabine skulle aldrig vara i stånd att närmare räkna upp vilka yrkesgrupper han tänker sig innefattade i begreppet »medelklass». Att sorteringen av definitioner av termen »liberalism» är ytterst brokig har jag haft anledning att visa i ett annat sammanhang.²

Många historiker lär tycka att denna vaghet i betydelserna är en fördel, verkligheten är alltför mångfassetterad för att fångas i några definitioner.³ Uppfattningen om de historiska företeelsernas unicitet – där den föreligger – är naturligtvis ett avgörande hinder mot definitioner.

Den företeelse som den citerade satsen vill beskriva är, att vissa bestämda personer en gång hyste vissa bestämda åsikter, att personerna tillhörde en grupp som socialt kan avgränsas mot andra grupper i samhället samt att idéerna ingick i ett system av idéer. Om påståendet skall kunna verifieras eller falsifieras måste »medelklass» bestämmas så att det kan avgöras om en viss bestämd person skall räknas dit och »liberalism» bestämmas så att det kan avgöras om en viss bestämd meningsyttring skall falla under begreppet. Om påståendet i princip inte kan verifieras eller falsifieras faller det utom ramen för empirisk vetenskap.

---

¹ G. H. SABINE, *A history of political theory* (1960), 563.

² S. BJÖRKLUND, *Adlig opposition och borgerlig liberalism vid 1823 års riksdag* (Scandia 1964, 23 ff).

³ Och historikerna får ibland stöd av filosoferna på den punkten, GARDINER, *The nature* 60 f.

Många historievetenskapliga resonemang, kanske de allra flesta, är inriktade inte på att fånga hela orsakskomplexet bakom en handling utan på att beskriva någon del av detta. Det är naturligtvis inte mycket glädje med att plocka helt godtyckligt bland betingelserna utan önskemålet är att fånga en »viktig» eller »avgörande» orsak eller del av orsakskomplexet. Detta tillvägagångssätt kan te sig som en möjlighet att kringgå några av de svårigheter som ovan diskuterats.

Ernest Nagel¹ har gjort en översikt av de vanligaste godtagbara innebörderna av formuleringar av den schematiska formen »A är en viktigare betingelse för C än B är».

1. A och B är båda nödvändiga för att C skall inträffa, men medan variationer i B sällan inträffar så är variationer i A vanliga och åtföljs då av variationer i C. Exempel: låt B stå för arbetarklassens successiva tillväxt från 1870-talet och A för det ekonomiska läget (arbetslöshetskrisen) 1932 samt C för den socialdemokratiska valsegern 1932.
2. A och B är båda nödvändiga för att C skall inträffa, men en given proportionell förändring i A förorsakar en större proportionell förändring i C än en motsvarande proportionell förändring i B gör. Exempel: antag att både tillgång på elkraft (B) och på utbildad arbetskraft (A) är nödvändiga för en viss produktion (C), och att en ökning av arbetskraften på 10 % ger en större ökning av produktionen än 10 % ökning i användningen av elkraft.
3. A *eller* B är nödvändiga för att C skall inträffa. Det är vanligare att A inträffar och följs av C än att B gör det. Exempel: trafikolyckor (C) orsakas antingen av den mänskliga faktorn (A) eller mekaniska fel (B).
4. Varken A eller B är nödvändiga, men tillsammans med

¹ E. NAGEL, Some issues in the logic of historical analysis (GARDINER, *Theories* 382 ff).

andra ospecificerade betingelser tillräckliga för att C skall inträffa. Det är vanligare att A inträffar och följs av C än att B gör det.

5. En teori har formulerats som omfattar faktorn A. Det aktuella fallet (f_1) kan förklaras med hjälp av teorin om även faktorn B förs in i förklaringen. Andra fall ($f_2, f_3 \dots$) kan däremot förklaras med hjälp av teorin utan referens till B. Exempel: Teorin = den amerikanska väljarkåren radikaliseras i tider av ekonomisk tillbakagång. A = det faktum att konservativa väljare röstar republikanskt. f_1 = valutgången i Mississippi ett visst, ekonomiskt bekymmersamt år. B = det faktum att negrer i sydstaterna röstar republikanskt. $f_2, f_3 \dots$ = valutgångarna i Michigan, Minnesota ... samma år.

Inget av dessa exempel gäller närmare besett en individuell händelse i den meningen som Anckarsvärd's opposition gör det i den ovan uppmärksammade diskussionen. Alla exemplen gäller i stället fall av en klass av företeelser: det är denna egenskap som möjliggör uttalandena. Alla försök att gradera betydelsen av olika orsaker till individuella händelser ter sig oförenliga med ett rimligt språkbruk. Endera är en faktor bland orsakerna till en händelse och då är den lika viktig och avgörande som de andra orsakerna, eller också är den inte viktig eller avgörande för resultatet och då är den inte bland orsakerna.

I 4

Michael Scriven har utsatt Hempels förklaringsmodell för kritik också från en annan angreppspunkt. Det finns, menar Scriven,¹ i en given situation inte *en* förklaring utan flera, av vilka en är relevant för det behov förklaringen är avsedd att fylla. Om historiker diskuterar Cortes' beslut att sända sin tredje expedition till Kalifornien, så gäller den önskade förklaringen hans motiv, medan »... a general reply in terms of the neurophysiology of decision processes is not appropriate». Valet av den för den ak-

¹ GARDINER, Theories 445 ff.

tuella förklaringsituationen relevanta förklaringen innebär ett avgörande som ligger utanför själva förklaringen. Medan för Hempel alltså förklaringen innehållande Cortes' motiv skulle vara en explanation sketch som i princip skulle kunna kompletteras med en redogörelse för beslutsprocessers neurofysiologi och mycket mera annat, så är enligt Scriven – sedan valet av relevant förklaring väl har skett – en förklaring innehållande Cortes' motiv fullständig och avslutad. Vad Scriven syftar till är att underkänna Hempels kriterium på en god förklaring, nämligen att det skall vara möjligt att på grundval av alla förutsättningarna och med användande av de aktuella lagarna deducera resultatet, att göra en förutsägelse.

Scrivens förfinade analys av hur historiska (och utomvetenskapliga) förklaringar är beskaffade löser emellertid inte problemet, den bara förflyttar det från en plats till en annan: varför väljer vi den ena förklaringen och inte den andra? Varför är det en otillfredsställande förklaring att hänvisa till att Cortes' var envis eller till något annat karaktärsdrag hos honom (vilket skulle vara en god förklaring ifall vi enligt Scrivens modell bestämde oss för denna förklaringstyp)? Scriven hänvisar till att det existerar en konvention för valet av förklaringstyp, det bevisas av att vi i praktiken oftast är eniga på den punkten.

Scriven överskattar enigheten. Det är inte svårt att uppleta historiker som i nyss angivna situation skulle vara beredda att presentera en förklaring innebärande hänvisningar till det ena eller andra karaktärsdraget hos Cortes. De flesta skulle emellertid inte vara nöjda med ett sådant val av förklaringstyp. Men just för att konventionen är outtalad, just för att vi är ur stånd att formulera någon regel för valet av förklaringstyp, är vi oförmögna att tala den kollega tillrätta som slösar sina krafter på meningslösa förklaringar. Omedvetna konventioner är inte något tecken på enighet utan snarare ett hinder för enighet, och utan den teoretiska möjligheten till enighet lär vetenskapen inte kunna avancera.

15

Hempels modell för historiska förklaringar har utsatts för kritik även ur andra synpunkter än Scrivens. Vid en typ av förklaringar, menar William Dray,¹ »the explanation is given by finding a satisfactory *classification* of what seems to require explanation». Följande sats tjänar som exempel »It (förändringarna i England under slutet av 1700-talet) was not merely an economic change that was thus beginning; it was a social revolution». Visserligen kan sådana påståenden, medger Dray, innebära att man hänför det man skildrar under en allmän lag i vilket det allmänna begreppet ingår, så t.ex. när Lenin om februarirevolutionen använder den i det marxistiska utvecklings-schemat ingående termen »bourgeois revolution», men detta är inte regel. Oftast består förklaringen just i applicerandet av det allmänna begreppet, i ett svar på frågan »vad hände» i stället för på frågan »varför».

Men vad har vi för glädje av att hänföra företeelser under allmänna begrepp om inte att vi därigenom har möjlighet att lära känna annars inte observerade egenskaper hos företeelsen (vare sig nu egenskaperna är »funktionella»² eller består i att företeelsen har vissa nödvändiga betingelser eller i att företeelsen själv utgör en tillräcklig betingelse för en annan företeelse – jämför det kliniska diagnosticerandet av en sjukdom)? Och de allmänna begreppen har formulerats på grundval av en rad iakttagelser av t.ex. sociala revolutioner. Utan tvivel är vissa av historieskrivningens allmänna begrepp så lösa i konturen att de inte tål att användas på detta sätt – dit hör kanske begreppet »social revolution» och i varje fall begrepp som »renässans». Det innebär i så fall att de hör till Scrivens pott och de drabbas av samma kritik som denna. De är användbara i litterär historieskrivning men inte i den vetenskapliga historieskrivning som Hempel analyserat.

¹ W. DRAY, »Explaining What» in history (GARDINER, Theories 403 ff).

² Ovan 194 not 4.

En del av de svårigheter som ovan har uppmärksammats och som har gällt fastställandet av »orsak» förefaller på visst sätt gälla också »egenskap».

Låt säga att vi har till uppgift att skriva Svea hovrätts historia från 1600-talet och framåt. Bakom en sådan uppgift ligger föreställningen, att Svea hovrätt har egenskaper som på olika sätt avgränsar institutionen från samhället i övrigt. Vi måste på något sätt urskilja vad som är Svea hovrätt. Frågan är nu vilka företeelser som hör dit. Det slår oss att presidenten NN hade en osedvanligt lång näsa, men det hör givetvis inte dit. Formerna för beslutsfattande däremot tycks göra det. Men hur förhåller det sig med det faktum att presidenten NN kan visas ha varit förfärligt lat, det är ju också på sätt och vis en del av hovrättens arbetsformer. Saken kan naturligtvis genom en definition utslutas ur begreppet Svea hovrätt lika väl som NN:s fysionomi kan inneslutas i begreppet – definitioner är helt och hållet lämplighetsfrågor. Men nu gällde ju problemet att få kunskap om egenskaperna hos en institution som man tänker sig ha levt en sorts eget liv under de sista 300 åren, och därmed har vi ställt oss uppgiften att erfarenhetsmässigt avgöra vilka karakteristiska egenskaper denna företeelse haft och har. Saker som inte är karakteristiska egenskaper hos hovrätten, dvs. sådana företeelser utan vilkas existens Svea hovrätt ändå skulle ha förblivit just Svea hovrätt, är vi inte intresserade av. Vi befinner oss alltså i den välbekanta situationen att antingen ha tillgång till ett empiriskt generellt begrepp med vars hjälp vi kan sortera bort långa näsor och presidenters lättja eller också vara ur stånd att avgöra vad som utgör Svea hovrätts egenskaper.

Hempels förklaringsmodell behöver kanske förändras en del för att passa till den historieskrivning som har uppmärksammats i

föregående avsnitt. Scriven har i sin kritik av Hempel presenterat exempel på historiska förklaringar som enligt hans mening faller utanför det hempelska schemat.¹ Ett exempel är den analys av en grundlags tillkomst och tillämpning genom tiderna som utgör ett moment i tolkningen av grundlagsparagrafens innebörd just idag. Det är frågan om en helt individuell historisk företeelse och några lagar eller referenser till andra liknande företeelser behövs inte. Man arbetar med fiktionen att vad som står skrivet i lagen och det handlande som detta gett anledning till under tidernas lopp utgör en helhet och att man genom analogier skall få en norm för handlandet nu. Just denna typ ligger väl som regel utanför den akademiska disciplinens historia, men det finns även inom denna exempel på att man tolkar innebörden av en företeelse genom att beskriva det sammanhang i vilket den ingår. Det kan gälla historievetenskapliga teorier och föreställningar² eller politiska idéer.

Sådana sammanhangsanalyser är nyttiga, men de teoretiska implikationerna borde ibland uppmärksammas mera. Jag har ofta undrat över hur historiker som laborerar med begreppen »moderatliberal», »agrarkonservativ» osv. egentligen tänker sig den verklighet de beskriver med dessa termer. De används ungefär som om det vore frågan om att beskriva hårfärgen i ett pass. Det kan vara svårt att ibland välja mellan ljusblond och mellanblond men mera komplicerat än så är det inte.

Vad som finns att ta på är en rad olika uttalanden. En idéhistorisk behandling av dem förutsätter att dessa olika uttalanden kan sammanfattas i en grundsats eller ett system av grundsatsar. Användningen av termer som »liberal» och »konservativ» syftar på denna grundsats eller detta system, inte på uttalandena i och för sig. Förutsättningen innebär vidare att om jag hos en person finner uttalandet a och kan hänföra det till systemet av grundsatsar I (en ideologi) så kan jag förutse att

¹ GARDINER, *Theories* 452.

² T.ex. R. TORSTENDAHL, *Källkritik och vetenskapssyn* (1964).

personen ifråga i vissa andra frågor skall göra ställningstagandena B och C. Denna för idéhistorisk forskning grundläggande hypotes skulle kunna prövas på följande sätt.

1. Hypotes: valet av ideologi bestäms av de sociala-ekonomiska intressen ideologin tillgodoser. Men sedan valet har skett och i frågor där intresset inte alls eller föga är inblandat tenderar vederbörande att ta ställning så som krävs av ideologin.³
2. Definiera ideologin (t.ex. borgerlig liberalism).
3. Bestäm de sociala-ekonomiska intressena (t.ex. jordägare, indelta ämbetsmän och kontantavlönade ämbetsmän på 1823 års riddarhus) med hjälp av frågor där ideologin är neutral (t.ex. den penningpolitiska frågan 1823).
4. Fastställ hur intressegrupperna väljer ideologi.
5. Undersök om ställningstagandena i frågor som ej ligger inom ramen för intresset (t.ex. fångvårdsfrågan, skolpolitiken) sker efter ideologi.

Om hypotesen falsifieras över hela linjen är det meningslöst att t.ex. tala om »liberalism» både apropos Lars Johan Hjerta och Karl Staaff. Vad som då skulle föreligga vore en rad olika ställningstaganden utan något annat samband än Hjertas respektive Staaffs sätt att uppleva de konkreta politiska situationer i vilka ställningstagandena skett.

Det är emellertid i hög grad troligt att hypotesen visar sig vara giltig. Dess användbarhet tycks vara bevisad genom att den utgjort förutsättningen för en mängd idéhistorisk beskrivning. Men alldeles säkert är det inte. Mycket idéhistoria har skrivits utan några definitioner av idésystemens grundsatser, och det är möjligt att den grundläggande hypotesen om ideologiernas enhet skenbart är bevisad bara tack vare denna brist. Det är vidare inte alldeles osannolikt att hypotesen måste förses med bestäm-

---

³ Det bör tilläggas att hypoteser av besläktad art prövats och håller på att prövas på nutida förhållanden.

ningar som begränsar dess giltighet. Det finns i själva verket åtminstone ett alternativ till den gängse metoden att infoga politiska ställningstaganden i mer eller mindre logiska system. T. W. Adorno m.fl. har i »The authoritarian personality» fört tillbaka ställningstaganden i en rad politiska frågor inte till en grund-sats utan till reaktionsmönstret hos en viss personlighetstyp.⁴

18

Med den forskningsuppgift som föreslogs i föregående avsnitt, har man tagit steget över från den ena till den andra typen av historieskrivning. Skiljelinjen mellan de två alternativa målsättningarna för historieforskningen gäller inte något metafysiskt problem huruvida historiska företeelser till sin innersta natur är individuella eller inte. Det hela är en fråga om hur man bestämmer sig för att betrakta saken.¹ Varje företeelse är sedd ur en bestämd synvinkel en individuell händelse; om ingen annan egenskap skiljer vart och ett av en rad likadana experiment, så är i varje fall deras läge i antingen tid eller rum olika – två händelser kan inte äga rum på exakt samma plats vid exakt samma tidpunkt. När vi beskriver experimentserien, inte som en rad individuella händelser, utan i generaliserad form abstraherar vi den i detta fall obetydliga individuella skillnaden och tar sikte på definierade likheter mellan de olika experimenten. När man generaliserar rörande företeelser där de individuella dragen är fler och likheterna färre, blir abstraktionsnivån högre, men i princip är det ingenting som skiljer förfarandet. Det går utmärkt att beskriva en människa som en helt individuell företeelse men det går också (om man bortser från just den kombination av korpulens, hög intelligens osv. som ifrågavarande individ uppvisade) att tala om ett fall av homo sapiens. Det går också att höja abstraktionsnivån ytterligare (och bortse från att vederbö-

⁴ T. W. ADORNO, *The authoritarian personality* (1950) 1, 8.

¹ GARDINER, *The nature* 43 ff.

rande går på två ben, äger två tummar, saknar svans osv.) och beskriva henne som ett fall av däggdjur.²

Det råder knappast något tvivel om att historiker nästan alltid är inriktade på att beskriva historiska företeelser som individuella företeelser. Men så länge man ser sakerna från det hållet befinner man sig i ett olösligt vetenskapsteoretiskt dilemma. Bara när man är beredd att ta ett steg mot att betrakta det man vill förklara som ett fall av en generell företeelse, kan man förklara någonting alls. Att det steget är svårt att ta kan bero på åtminstone två saker. Dels på bristen på vetenskapligt grundade generaliseringar omfattande det som intresserar historiker. Men det är kanske också så, att om man bestämmer sig för att abstrahera bort det individuella i de historiska företeelserna och betraktar dem bara som tillämpningar av sammanhang som andra vetenskaper redan har upptäckt, så försvinner en del av det attraktiva i historieskrivningen. Och det är det som gör att man trots allt inte vill mista den litterära historieskrivningen.

19

Nu kan diskussionen om historieforskningen och lagarna gälla två helt olika saker, vilket kanske inte alltid noteras. Framställningen har hittills (utom i avsnitt 17) gällt historikers möjlighet att för sina förklaringar utnyttja lagar som etablerats i andra sammanhang än inom den egna disciplinen.

Ett helt annat problem är frågan om historikernas möjlighet att själv etablera lagar som ett resultat av sin verksamhet. Om detta skulle vara möjligt så kan man genast notera att problemet med vad som egentligen är värt historikernas uppmärksamhet försvinner. De lagar som historikern bör söka efter är sådana lagar 1) som överhuvudtaget kan fastställas med hjälp av det material historiker har tillgång till 2) som bara eller bättre kan fastställas när vi har överblick över en lång tidsperiod.

---

² GARDINER, *The nature* 82 f.

Dessa båda punkter får den följden att t.ex. individualpsykologin nästan undantagslöst faller utom ramen för historisk forskning. Men vilka forskningsuppgifter blir då kvar om dessa punkter accepteras? Det kan inte komma på fråga att här försöka någon fullständig inventering, bara ytterligare ett exempel som illustration.

Det finns en gren av sociologin som sysslar med den sociala stratifieringen. Inom stora delar av sociologin är det ingen svårighet att finna ett tillräckligt antal objekt att undersöka och jämföra. För just den aktuella grenen är läget ett annat. För jämförande forskning har man tillgång till undersökningar rörande ett litet antal länder, samtliga industrialiserade, men med olikartad historisk bakgrund. Kännedom om den historiska bakgrunden är sannolikt mycket viktig. Man har nämligen anledning att räkna med en omfattande eftersläpning, att olika drag i den nuvarande stratifieringen har sin grund i redan raserade ekonomiska och maktpolitiska samhällsstrukturer. Men det är påfallande hur få undersökningar av denna typ man har att tillgå.¹

Den metod som framförallt kommit till användning i stratifieringsforskningen bygger på intervjuer och den är självfallet inte användbar i historisk forskning. Den forskningsuppgift som här för exemplets skull föreslås, gäller just frågan hur stratifieringen skall kunna mätas i historiska samhällen.

Hypotes: äktenskap tenderar att ske inom ett stratum;² ett mått på stratifieringen erhålles genom att undersöka hur många äktenskap som korsar gränserna mellan strata. Forskningsområdet är inte helt okänd mark för svenska historiker. Sten Carlsson har observerat att frekvensen av adelsmäns ofrälse giftermål ökar 1680–1870. Detta kan emellertid tolkas på två sätt, eme-

---

¹ B. BARBER, *Social stratification* (1957), 32, 170. R. BENDIX & S. M. LIFSET, *Class, status and power* (1953), 15.

² BARBER 123. H. J. HABBAKUK, A. R. M. CARR, H. G. SCHENK i A. GOODWIN (ed.), *The European mobility in the eighteenth century* (1953), 19, 49, 114.

dan begreppet »adel» avgränsar en grupp med politiska privilegier, inte ett socialt stratum. Alternativ 1. Gränsen mellan ett högre och lägre stratum har blivit mindre rigorös och mera korsad av giftermål. Alternativ 2. Ett högre stratum (tidigare = adeln) har kommit att bestå av både adel och ofrälse (p.g.a. minskat adlande). De äktenskap som korsar gränsen mellan högre och lägre stratum är fortfarande få.

Innan undersökningen börjar gäller det nu att definiera grupper med hänsyn till ekonomiska resurser, yrke och politiska privilegier. Om hypotesen kan verifieras (av denna och flera undersökningar), kan den användas vid prövandet av hypoteser om vad som händer med stratifieringen under perioder av ekonomisk omvandling (t.ex. en hypotes om att stratifieringen mjuknar vid industrialismens genombrott).

Jag tror att historieforskningens framtid ligger i en fast anknytning till samhällsvetenskaperna och jag har velat illustrera denna uppfattning med de två exempel jag valt, rörande politiska ideologier och social stratifiering.

20

Metoden vid komparativ forskning är följande. 1) F är en klass av företeelser som jag önskar förklara 2) A B C D är klasser av företeelse som kan uppträda före F. Jag finner nu att 1) i frånvaron av A B C inträffar fortfarande F, 2) då D är förhanden inträffar alltid F, 3) då D inte är förhanden inträffar aldrig F. Slutsatsen är att D är en nödvändig betingelse för F.¹

Metoden innebär att jag uppställer ett antal hypoteser om orsakssamband mellan A och F, B och F, C och F, D och F samt

¹ Ersätt »alltid» och »aldrig» med »i x fall av y» och en statistisk lag har erhållits i stället för den absoluta. – Signifikansproblemet måste här lämnas därhän. Det lär dock inte finnas någon allmän regel för hur många instanser som behövs för att en hypotes skall anses tillräckligt verifierad. Det är beroende av hur långt vetenskapen har avancerat inom det forskningsfält som är aktuellt (E. NAGEL, Principles of the theory of probability (1939) 70).

att de tre första av dessa hypoteser visar sig vara falska medan den fjärde inte kan falsifieras trots raden av iakttagelser. A B C och D har valts ut bland mängder av företeelser som kan vara förhanden när F inträffar. Att just dessa hypoteser uppställs och prövas grundar sig på tidigare kunskap, som ger anledning till förmodan att orsakerna finns att söka bland A B C D. Denna tidigare kunskap kan emellertid peka fel. I gynnsamt fall visar sig detta genom att alla fyra hypoteserna falsifieras: F inträffar inte då D är för handen eller F inträffar då D inte är förhanden. I ogynnsamt fall går det emellertid så, att i alla de iakttagelser av F som jag gör, är förutom D en för mig till vidare okänd faktor X förhanden. När jag avslutar iakttagelserna kan hypotesen D–F förefalla att vara verifierad. Först en förnyad serie iakttagelser, eventuellt skärpt genom nya förfinade hypoteser, kanske visar att 1) F inträffar då D inte är förhanden eller F inträffar inte då D är för handen, 2) F inträffar aldrig då X inte är förhanden 3) F inträffar alltid då X är förhanden. Den ständigt närvarande möjligheten att nästa iakttagelse skall avslöja den okända faktorn X, innebär att en hypotes aldrig kan absolut verifieras. Det är alltid frågan om grader av verifikation som ökar allteftersom hypotesen motstår förnyade försök till falsifikation.²

Enkelt i teorin, men inte i praktiken. Svårigheterna gäller framförallt två ting. För det första de begränsade antal iakttagelser vi har möjlighet att göra. Detta har som följd att hypoteserna aldrig kan uppnå någon hög grad av verifikation. Men även hypoteser med en inte särskilt hög grad av verifikation är att föredra framför total okunnighet. På den här punkten föreligger det ingen artskillnad mellan olika empiriska vetenskaper, bara en gradskillnad. Svårigheten innebär emellertid också att det är önskvärt att så mycket historia som möjligt, både bakåt i tiden och utåt över Europas gränser, kan dras in i jämförelserna.

² Social science research council. Bulletin 54, 112 ff.

Den andra, och kanske allvarligaste, svårigheten gäller möjligheten att isolera de faktorer som man vill pröva. På sätt och vis är det också här frågan om svårigheten med den ringa mängden av iakttagelser. De företeelser som läggs under iakttagelse måste variera (om F alltid har egenskaperna A–D lär vi oss ingenting) men får inte variera för mycket (om de iakttagna företeelserna ena gången har egenskaperna A B C, andra gången D E G, tredje gången H I J osv., så är en slutsats om samband fortfarande omöjlig). För att pröva hypoteser om D bör iakttagelserna läggas upp så att man från den ena observationen till den andra kan säga att nu har D, och bara D, tillkommit eller nu har D, och bara D, försvunnit.

Möjligheten att isolera faktorerna är också ett definitoriskt problem. Det gäller att förse definitionerna av A B C D F med så noggranna specifikationer att de avgränsas gentemot varandra och gentemot andra faktorer men samtidigt med så stor allmängiltighet att klasserna A B C D F inte kommer att innehålla bara ett fåtal fall (och därmed omöjliggöra ett tillräckligt antal jämförelser). Allt detta är svårigheter som är aktuella för flera samhällsvetenskaper³ och det är knappast möjligt att här föra denna diskussion vidare. Det är möjligt att de här berörda svårigheterna är alldeles extra svåra just vid historisk forskning. Den saken kan emellertid knappast avgöras annat än på grundval av konkret forskning efter de angivna linjerna. I vilket fall som helst tycks svårigheterna vara möjliga att bemästra i de två skisser till forskningsuppgifter som här presenterats.

Det är inte ovanligt att höra historiker försäkra att de går helt förutsättningslöst till materialet, att de inte gör några an-

---

³ R. MACRIDIS and R. COX, *Research in comparative politics* (American political science review 47. 1953, 642 ff). *Research in political behaviour* (Am. pol. sc. review 46. 1952, 1003 ff). Se även H. WOLD, *Kausal inferens från icke-experimentella observationer* (Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala. Årsbok 1955–56: 1), 48.

taganden om forskningens resultat.⁴ Jag tror att den uppfattningen inte går att vidhålla. Mer eller mindre omedvetna hypoteser är nödvändiga redan för valet av källmaterial, och alltmer artikulerade antaganden ligger sedan alltid ett steg före forskningen och styr forskningen. För den uppläggning av forskningen som här föreslås, är medvetna hypoteser ett absolut villkor, som innebär att man prövar om de definatoriska problemen kan övervinnas och hur tänkbara resultat av varje genomförd iakttagelse skall värderas.

Som saken nu ligger till är det först den färdiga forskningsprodukten som underkastas kollegernas granskning. Detta är ett tillvägagångssätt som av flera skäl är skadligt. Risken för förfelade insatser måste bli stor, på det preliminära stadiet finns det ingen möjlighet att utöva något inflytande och om den färdiga produkten avstår man ofta av humanitära skäl att säga sin mening. Det ter sig önskvärt att redan på det viktiga preliminära stadiet en forskningsinsats kan bli föremål för diskussioner.

Det finns en omständighet som gör detta ökade samarbete ännu mera viktigt. En ensam forskare lär endast i undantagsfall ha möjlighet att pröva hypoteser på mer än ett eller några få fall. För den jämförelse som skall möjliggöra generella slutsatser är det alltså nödvändigt att utnyttja flera forskares resultat. Och det innebär att hypoteser och definitioner inte längre är varje forskares privatsak. De måste anpassas till hela den forskning som pågår och planeras. Allt detta är en förutsättning för en kumulativ forskning.⁵

---

⁴ Innebörden av Ranke-ordet »wie es eigentlich gewesen», som inte är så oskyldigt som det kan tyckas (P. GEYL, *Debates with historians* (1955) 18 f), är just denna (Social science research council. Bulletin 64, 128).

⁵ Social science research council. Bulletin 64, 130.

Att formulera lagar är en tanke som för många historiker lär te sig nästan frivol. Skälet är de försök i branschen som har gjorts, särskilt är Karl Marx' och Arnold Toynbees namn aktuella. Att avge ett sammanfattande omdöme om marxistisk historieskrivning är svårt och naturligtvis egentligen onödigt. Men det är påfallande att i de strider som vid den senaste historikerkongressen utkämpades mellan västeuropeiska och kommunistiska historiker var rimligheten inte alltid på de förras sida.¹ Det tycks finnas utrymme för en ganska nyanserad forskning inom ramen för den marxistiska forskningen, det marxistiska schemat utgör då bara en vägledning (en stor hypotes) i valet av frågeställningar.²

Den kritik som riktats mot Toynbee särskilt av Pieter Geyl är alltför väl känd för att behöva refereras.³ Dess innebörd är den, att Toynbees system i stället för att bevisas genom forskningen, postuleras före forskningen och att urvalet av fakta sker för att passa in i systemet.

Men Geyls kritik drabbar inte varje försök att leta efter lagbundna sammanhang i historisk forskning. Toynbees misslyckande skulle kunna tillskrivas det faktum att han inte försett sin hypotes med definitioner. Det är avsaknaden av sådana som gör det möjligt att från början till slutet av en lång rad av volymer pressa in materialet inom hypotesens ram.

Toynbees försök är ett försök att fastställa en enda lag för det historiska skeendet i hela dess omfattning. Det rimliga är att anta att det vittomfattande förloppet bestäms av ett otal variabler och först sedan alla de infångats i lagar kan det förflutna förklaras och framtiden förutsägas. Toynbees ambition är

¹ Se t.ex. inlägg av G. RITTER och W. BESSON (XIe congrès international des sciences historiques. Actes du congrès, 33 f).

² Inlägg av B. DJURDJEV (Actes du congrès, 30 f).

³ P. GEYL, Debates with historians (1955), 98 ff. Se också K. POPPER, The poverty of historicism (1957).

lovvärd. Felet är att han har närmat sig problemet från fel håll. Han har försökt att i ett enda svep lösa en fråga, som sannolikt aldrig kan erhålla någon fullständig lösning.

Det är utan tvivel mycket stora problem förknippade med historisk forskning av den »positivistiska» typ som jag har pläderat för. Men åtminstone så mycket kan sägas med säkerhet: Toynbees (och andras av hans typ) historieskrivning bör inte få blockera alla positivistiska tankar.

22

En positivistisk historieskrivning är förenad med stora svårigheter, och med flera svårigheter än vad som har varit möjligt att redovisa här. De driver med säkerhet åtskilliga historiker till ett annat ställningstagande än mitt. Mot det kan knappast några klagomål anföras.

Men uppsatsen har ett motiv helt vid sidan av de positivistiska rekommendationerna. En del av fackfilosofernas diskussion rör sig på en sådan teoretisk nivå, att resultaten inte rimligtvis påverkar historievetenskaplig praxis. Men historiker som tror att det gäller hela den diskussionen tar miste. Jag har på några punkter velat antyda sådana konsekvenser för den praktiskt arbetande historikern som filosofernas analyser leder till. Och till de avsnitten av den vetenskapsteoretiska diskussionen har historikern skyldighet att ta ställning.

Stefan Björklund

SUMMARY

Literary and Scientific Historical Writing

The author considers that there is too little discussion of the aims of historical research in Sweden. Such discussion should result in every historian being clear as to whether his research is aimed at the literary description of history or at the attainment of knowledge which will directly affect our choice of alternative courses of action.

The author starts from the fact that by far the greater proportion of historical writing deals with causal relations. At the same time most historians would seem to consider their science to be ideographic.

In order to be able to indicate the causes of an individual phenomenon, the historian must have laws at his disposal (Carl G. Hempel, Konrad Marc-Wogau). As scientifically established laws are lacking for most of the explanations that historians are interested in, they have to seek a substitute in the kind of common-sense generalizations which are common in non-scientific connections (Michael Scriven). This leads to the kind of research in which the requirement of verification cannot be maintained throughout and which is only acceptable in literary historical writing.

Another difficulty for the current outlook in historical research lies in deciding the necessary conditions which the explanation of historical phenomena should include. As long as the phenomenon which is to be explained is regarded as unique, it is scarcely possible to set up any norm for selecting the conditions. To state that some of the causes of the individual phenomenon are more important than others would not seem to be correct (Ernest Nagel).

The author suggests that, alongside their literary historical writing, historians should begin to devote themselves to comparative research of the type which is beginning to be predominant in political science. The difficulties just mentioned would then disappear. To be sure, other difficulties would arise in their stead, for example, the difficulty of distinguishing from each other the factors in a complex of historical phenomena, in such a way that comparison may be made with another complex (Social Science Research Council Bulletin 54). However, it seems possible in principle to overcome these difficulties.